

Post-Marksizmin Kuramsal ve Siyasal Açmazları

Gülseren Adaklı

Giriş

1985 yılında yayınlanan *Hege-
mony ve Sosyalist Strateji* (HSS)
adlı çalışmalarıyla post-Marksist
konumlarını ifade eden Ernesto
Laclau ve Chantal Mouffe, tarihin
itici gücü olarak sınıf mücadelesi,
sosyalist değişimin faili olarak işçi
sınıfı, nesnel sınıf çıkarları, üretim
ilişkilerinin belirleyiciliği, toplumsal
bir proje olarak sosyalizmin
güncelliği ve nihayet siyasal Dev-
rim gibi temel Marksist tezlerden,
kısacası Marksizmin kendisinden
kopuyorlardı⁽¹⁾.

Bu kopuşun temsil ettiği şeyi,
Marksizmin günümüzdeki önemli
savunucuları çeşitli adlarla andı-
lar: Ellen Meiksins Wood, Marx'ın
Sol Hegelcilere verdiği adı günü-
müze uyarlayarak *yeni hakiki sos-
yalizm* deyişini kullandı (Wood,
1986:47).

Alex Callinicos ise, postmodernist
yaklaşımların tipik kavramlarını ve
kuramsal çerçevesini benimseyen
post-Marksizmi bu akrabalık dola-
yısıyla sınıftan kaçışın yeni versiy-
onu olarak bir 'septom' gibi gö-
rüyordu (1990:6).

Norman Geras, bir entelektüel
hastalığının ileri aşaması olarak

değerlendirdiği ve herhangi bir
kuramsal derinlik göremediği
HSS'yi iki nedenle incelemeye de-
ğer bulmuştu: Birincisi, Avrupa so-
lunun bir bölümünün sağa kayı-
şının bütün anahtar konumlarını
ortaya koyması ve ikincisi post-
Marksistlik iddiasının kendisi.
Post-Marksist terimini, aynı hat bo-
yunca bir ileriye taşınmayı anlat-
ması nedeniyle reddeden Geras,
bunun yerine *ex-marxism*'i öneri-
yordu. Çünkü Laclau ve Mouffe'un
teorik evreninde, onunla derin bir
karşıtlık kurma dışında Marksizm
adına hiçbir şey yoktur; post-Mark-
sizm denilen şey esasen Mark-
sizm-dışıdır (Geras, 1987).

Kavramsal araçlarını postyapısalcılık ve/veya söylem kuramlarında bulan post-Marksizm, bir siyaset tarzı/projesi önermesi dolayısıyla bir farklılığa işaret eder. Foucault, Lacan ve Derrida'nın çözümlemeleri kimi siyasal sonuçlara yol açsa da bir politik strateji önermezler⁽²⁾. Buna karşın Laclau ve Mouffe postyapısalcı ve postmodernist akımların şemsiyesi altında bir 'radikal' demokrasi projesi sunarlar. Bu yazarlar, dar bir ekonomi tanımından kalkarak eleştirdikleri

ekonomik indirgemeciliğe karşı siyaseti başat kılmaya çalışsalar da öne sürdükleri siyaset tasarımı, kendi kendini yok eden bir kuramsal çerçeveye sıkışmaktadır.

Kuramsal tartışmalarını, evrensel ilkelere dayalı bütün teorik ve politik konumlara olduğu ölçüde Marksizme karşı da yürüten bu yaklaşımla hesaplaşabilmek için öncelikle düşünsel zeminlerinin kuruluşuna, yani yapısalci dilbilimin ve postyapısalcılığın temel önermelerine bakmak gerekiyor. Post-Marksızmin uç vermesini kolaylaştıran kimi tarihsel gelişmeler de bu çerçevenin içine alınmak durumunda. Söz konusu gelişmeler temel olarak sosyalist yapıların geçirdikleri dönüşümlere ve işçi sınıfının rolüne ilişkindir. Post-Marksızmin işçi sınıfına duyduğu derin güvensizlik, yapı-özne ilişkisinin sorunlaştırılmasında ve işçi sınıfının değiştiği hatta yok olmaya yüz tuttuğu iddialarında da görülür. Bu bölümde Avrupa solunun 'yeni zamanlar' başlığı altında toplanabilecek genel kuramsal ve pratik konumu ortaya konulacaktır. Bunun ardından tipik temsilcileri Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe olan post-Marksızmin modernizm, pozitivizm, temelcilik (*foundationalism*), evrenselcilik gibi kavramlar üzerinden yaptıkları Marksizm eleştirileri sergilenecek. Sonuç bölümünde post-Marksızmin siyasal bir proje iddialarının önüne geçen karmaşık ve muğlak üslubu ile devrimci siyasetin ufkunu daraltıcı etkisi eleştiri konusu yapılacaktır.

Yapısalcı Dilbilim

İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'un 19. yüzyıl sonlarında dilin yalnızca sözcüklerle, gramer yapısıyla kısaca söz edimiyle üretilen kısımıyla ilgilenen egemen dilbilim anlayışına karşı geliştirdiği yapısalci dilbilim yaklaşımı, sonraları toplumbiliminden politikaya kadar pek çok alan için yeni bir kuramsal zemin üretmiştir. Saussure'un 1906 ile 1911 yılları arasında verdiği derslerde öğrencilerinin tuttukları notlar, 1916 yılında *Genel Dilbilim Dersleri* başlığı altında derlenerek yayımlanmıştır. Yapısalcı dilbilimin kurucusu olan Saussure'un konumuz açısından önemi, göstergelerin değerini oluşturan farka yaptığı vurgudan başlayarak postyapısalcı kavram çerçevesinin kuruluşuna hizmet etmesidir. Saussure'un fitilediği ateş, zaman içerisinde Fransız yapısalci ekolünün temel dinamiğini oluşturmuş, bu andan itibaren toplumun tüm temel yapılarının da dil gibi ele alınabileceği varsayımı işlerlik kazanmıştır.

Saussurecü dilbiliminin öncülük ettiği pek çok alan, onun gösterenle gösterilen arasındaki ilişkiye dayalı gösterge formülasyonundan yararlanmış. Saussure'e göre tek tek bireylerin dilsel edimleri (*parole*) aslında büyük harfle Dil'in (*Langue*) bireysel kullanımını ve belirleyici olan, sözü yöneten (*govern*) yapı budur. Saussure'e göre dil, onun yal-

nızca bireysel kullanıma ilişkin bölümü ile ve artzamanlı (*diacronical*) olarak değil, bireysel kullanımın altyapısını oluşturan ve onun *langue* dediği bölümüyle birlikte ve eşzamanlı olarak incelenmelidir. Başka bir deyişle Saussure, dilin tarihselliği, tarih içindeki değişimleri kadar dilin değişmeyen yapısal özelliklerinin de incelenmesi gerektiğini savunmuştur (Hawkes, 1991:19-20). Ona göre, bir kelimeyi içsel ya da dışsal olarak 'telaffuz' ettiğimizde dilsel bir göstergelyi oluşturan iki öğeyi birbirine bağlamış oluruz: Kullandığımız sözcüğün kavramsal ifadesi olan gösterilen; o sözcüğün işitim imgesi olan gösteren. Buna göre örneğin, 'ağaç' sözcüğünün gösterileni ağaç kavramıdır, gösteren ise a-ğ-a-ç harflerinden oluşan ses-imgesidir. Bu şemadaki üçüncü önemli kavram, bir göstergenin gerçek yaşamdaki nesnesi anlamındaki *göndergedir*. Kavramla işitim imgesinin birleşimine gösterge denir ve bu ikisi arasında da keyfi (*arbitrary*) bir ilişki söz konusudur, yani kavramla işitim imgesi arasında bir tekabüliyet olması gerekmez (Saussure,1985:71). Bu tekabüliyetsizlik düşüncesi postyapısalcılıkta temel bir varsayım olarak derinleştirilecektir.

Öte yandan Saussure, dili bir farklılıklar sistemi olarak ele almış, her göstergenin değerinin başka bir gösterge tarafından belirlendiğini öne sürmüştür. Bu mantığa göre örneğin siyahın değerini beyaz olmayışı sağlar. 'Farklılık' da post-Marksizmin temel kavramlarından biridir; bu kavram, 'ötekilik' kavramıyla birlikte bir kimlik siyasetinin kurucu öğesi olmaktadır.

Yapısalcı dilbilimin koyduğu analitik öğeleri farklı disiplinlere uygulayanlar Saussure'un açtığı yolu, özellikle gerçeklik ile temsil, özne ile yapı arasında derin bir uçurum yaratma pahasına takip ettiler. Örneğin, yapısalcı antropolojinin babası olarak bilinen Claude Levi-Strauss, ilkel toplumlardaki kan bağı ve ekonomi sistemlerini dil'e benzeterek yapısalcılığı genel bir teori olarak resmen başlatmıştır. Levi-Strauss, Kartezyen özne anlayışını eleştirirken, bir yandan dil ile toplum arasında kusurlu bir analogi kurmakta, diğer yandan her türlü özne tasavvurunu ortadan kaldıracak bir mantığı harekete geçirmektedir. Ona göre varlığın merkezi olarak insan öznesi 'felsefenin şımarık veleti'dir (Sarup, 1995: 1). Hiçbir yapısal ve tarihsel belirlenim ilişkisi öngörülmezsizin tarihin yapıcısı olarak insanın merkeze alındığı Kartezyen özne anlayışını eleştirmek elbette gerekir; ancak bu eleştiri, insanın yapılarla mahkum olduğu ya da yalnızca onların taşıyıcısı olduğu yönündeki önermelerle bitştirildiğinde sorunlu hale gelmektedir. Marx'ın kendisi de en çok alıntılanan pasajlarından birinde "İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyiflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan belirli olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar." (Marx, 1990:13) diyerek 'yapı'nın belirleyiciliğini ortaya koymuştur. Ancak aynı Marx, bil-

imsel çalışmalarının temel motivasyonunu 'dünyanın değiştirilmesi' fikrinden aldığı için Engels'le birlikte kaleme aldıkları *Feuerbach Üzerine Tezler*'de şunları da söylemektedir: "koşullar insan tarafından değiştirilir" (...) "koşulların deği[ş]mesi ile insan faaliyetinin ya da insanın kendisinin deği[ş]mesinin örtüşmesi, ancak devrimci pratik biçiminde kavranırsa ussal olarak anlaşılabilir" (Marx ve Engels, 1992: 21).

Yapısalcıların, tüm toplumsal kategorileri onun terimleriyle analize yönelindikleri Saussure'un dil dışı alanlarda bu formülasyonun ya da analogilerin tehlikesine işaret etmesi göz ardı edilmiştir. Saussure bu tehlikeye şu sözlerle işaret etmiştir: "Dil öyle bir beşeri kurumdur ki, yazı istisna tutulduğunda, tüm diğer beşeri kurumlar, eğer analogilerine güvenecek olursak onun gerçek özü hakkında bizi ancak yanıltabilirler" (aktaran Anderson, 1986:54). Anderson yapısalcı dilbilimin farklı disiplinlere uygulanması ve dil modelinin başka fenomenlere benzetilmesini sorunlu bulur. Anderson, dilbilimsel kategorilerin Levi-Strauss tarafından antropolojiye ve Lacan tarafından psikanalize uygulanmasını eleştirir; çünkü dil ile toplum ya da dil ile ben/bilinçdışı, ilişkili kavramlar olmakla birlikte özdeş değildir (1986:55).

Yapıların bütün öznelerin ötesinde bir dünyada hüküm sürdüğünü öne süren yapısalcı anlayış, Althusser'in ideoloji kuramında 'öznesiz tarih' anlayışına kapı açmıştır. Althusser'in yapısalcılık ile Marksizm arasındaki sınımları ise, 70'li yıllardan itibaren Foucault'nun söylem kuramıyla buluşmuştur. Foucault'yla birlikte özne ve iktidar ilişkisi yeni bir sorunsal alanına kavuşmuş, Althusser'de ideolojiye atfedilen kurucu rol bu sefer iktidar ve söyleme doğru kaydırılmıştır: Bu yaklaşıma göre özne, iktidar/söylem tarafından kurulur (Deveci: 1999).

Postyapısalcılık ve Söylem Kuramları

Yapısalcılık ile postyapısalcılık, öznenin yapı tarafından üretildiği, en iyi halinde yapının özneye öncel olduğu konusunda temel bir ortaklığa sahiptir. Bu iki yaklaşım, tarihi yapan özne ve evrensel hakikat/doğruluk iddialarını sorgulamak konusunda ortaklaşırlar. Kartezyen özne düşüncesine dayanan birey merkezli bütün kuramsal yaklaşımları eleştirmeye soyunan postyapısalcı yaklaşımlar, radikal bir eleştiri zeminini kurmaya çalışırken, en genel anlamda statükoya müdahale etmeyen bir kavramsal şemaya ulaşırlar.

Postyapısalcılıkta Saussure'un dilbilim modelinde yer alan gösterilenin önemi azaltılıp gösteren ön plana çıkarıldı. Bu ise, önermelerle gerçek arasında hiçbir tekabül yet olmadığı anlamına gelir. Psikanalizi yapısal-

cı terimlerle yeniden kuran Jacques Lacan, gösterilenin gösterenin altından durmaksızın kaydığını öne sürdü. Derrida ise daha da ileri giderek dilin dışında herhangi bir göndergeyi, yani kendine yeter bir nesnel gerçeklik fikrini reddetti. Madan Sarup'un da belirttiği gibi yapısalcılığın bu versiyonu, gösterilenden (kavramdan) gösterene (imgeye) doğru bir kayışı kapsadığından ve erekliliğini kaybetmiş olduğundan "doğruya giden yol bundan böyle ister istemez sapa olacaktır" (1995: 3-4). İnsani öznenin bütüncül bir bilinçte sahip olmadığı, dil ve söylem yoluyla yapılandırıldığını savunan bu yaklaşımda herhangi bir nedensellik ve belirlenim ilişkisi de kuşkuyla karşılanmaktadır.

Foucault ve Derrida'nın eserlerinde tipik örneklerini bulabileceğimiz söylem kuramları genel olarak belirli felsefi geleneklerin eleştirel değerlendirmesini esas almış ve temelde aşkıncılık karşıtı bir kavramsal çerçeveye kurarak işe başlamıştır. Aşkıncılık, bir şeyin olabilirlik koşullarını bir kurucu ilkeye bağlı olarak (örneğin Hegel'de tin, Husserl'de aşkın ego, kurucudur), olgusal varoluşunun önüne geçirmektir. Söylem kuramı ise olabilirlik koşullarını, kurucu bir aşkın özneye dayanmadan, tarihsel olarak önceden varolan bir söylemsel kuruluşa bağlar (Torfing, 1999:1-8). Söylemi kurucu bir kategori olarak tarihe mal eden Foucault'yu, metnin dışında bir şey olmadığını söyleyen Derrida izlemiştir. Her ikisi de öznenin merkeze alınmasına karşı çıkarlar ve onun ideoloji ya da söylem aracılığıyla oluşturulduğunu düşünürler⁽³⁾. Aralarındaki ayrımlar ise Foucault'nun, Althusser'de korunan bütünlük, altyapı ve üstyapı ve hatta ideoloji kategorilerine karşı çıkmasıyla belirir (Larrain, 1995:129).

1967 yılında üç temel eserini veren Derrida yapısalcılığı, hala belirli yasalara bağlı kaldığı ve ikili karşıtlıklara dayalı bir çözümleme mantığı önerdiği için eleştirmiştir; ona göre tarihe ve topluma belirli yasalar ve ikilikler aracılığıyla bakmak, Batı metafiziğinin ürünüdür. Her türlü evrensellik ve sabitlik düşüncesine karşı kendi -sabit- kategorilerini öneren Derrida, postyapısalcı ve postmodernist terminolojide her türlü olgu ve olayın adı olan metnin dışında hiçbir şey olmadığı biçimindeki ünlü önermesiyle düşünce dizgesini özetler (aktaran Norval, 1990). Gösterenden bağımsız hiçbir gösterilen yoktur ve anlam, içinde gösterilenlerle oynanan sonsuz bir oyundan ibarettir; anlam hakkında 'karar verilemez' (Sarup,1995:65). Bu keyfi düzen içerisinde belirlenime, sınıfa (özneye) özsel bir rol atfeden Marksizmle tartışmak bile gereksiz görünür; ama alttan alta yapılmaya çalışılanlardan biri Marksist düşüncenin dışlanmasıdır (Sarup, 1995: 69).

Cinsellik ve delilik gibi söylemlerin tarihsel 'kuruluşlarını' inceleyen Foucault da evrensellik içeren düşünce sistemlerine karşı ayrımsız biçimde husumet beslemiştir. 17. yüzyıldan itibaren belirli bir bütünselliğe

kavuşan kapitalizmin ve burjuvazinin radikal bir eleştirisini sunan Foucault, bu soruşturmasını öznesiz bir tarih anlayışına dayandırmıştır. Bu ise demokratik ya da sosyalist herhangi bir toplumsal dönüşümü imkansız hale getiren yeni bir epistemolojidir. Zaten Marksizmle ciddi bir hesaplaşmaya girişmiş olan Foucault böylesi bir dönüşüm imkânına olanak tanımamaktadır. 1970'ten sonraki çalışmalarında iktidarın olumsuz içeriğini olumlu bir karakterle dolduran Foucault, Althusser'de ideolojiye atfedilen rolü iktidara yönlendirir: özneyi kuran iktidardır. Merkezi ve farklılaşmış bir iktidar olarak devlet ya da sermaye sınıfı, bu her yere yayılmış iktidar ilişkileri evreninde daha ayrıcalıklı bir yere sahip olamaz. İktidar ilişkileri sermaye sınıfından ya da devletten yayılmaz; makro iktidarlara mikro iktidar adacıkları birbirinin içine girmiştir: "iktidar her yerdedir".

Foucault'da akışkan ve her yerde hazır bulunan iktidar kavramsallaştırması, merkezileşmiş iktidar yapılarını ve bunlara karşı bütünlüklü bir mücadele pratiğini öngörülemez kılmaya hizmet eder. Foucault, görüşlerinin geçerliliğini tanıtlamadığı ve kullandığı yöntembilimsel unsurları sunmadığı için eleştirilmiştir (Sarup, 1995:101). Öte yandan, iktidarın olduğu yerde direnmenin de olacağını belirtmesine karşın bu direnmenin biçimi hakkında bir ipucu da vermez. Baskı ve tahakkümün özgül biçimleri üzerine yaptığı incelemelerin, uyarıcı bir çok yön taşımasına rağmen, Foucault'nun iktidar kavrayışı modern kapitalist iktidarlara karşı mücadeleden kaçışı ateşler.

Dili yörüngesinden çıkaran postyapısalcı hamlenin doğal sonucu, her türlü hakikat iddiasının sorgulanması ve geçersizliğinin tescili olmuştur. Dilin gerçeklikle (gönderge) bağının koparılması ve gösterenlerin oyununa indirgenmesi, nesnel gerçekliğin kendisinin reddine kadar giden bir epistemolojiyi ortaya çıkarmıştır. Postyapısalcılığın kuramsal zemini 1960'lar ve 1970'ler boyunca doğuş ve gelişme dönemlerini yaşamış, 1980'lerden itibaren de belirli bir olgunluğa ulaşmıştır.

'Yeni Zamanlar' ve Post-Marksizm

Alex Callinicos, postmodernizm ve post-Marksizmin bir arada eriyişinin *Marxism Today* dergisi tarafından çok iyi ifade edildiğini belirtiyor (1990: 4). 80'lerden itibaren İngiliz solunun en güçlü 'sınıfçılık' düşmanı olarak konum alan bu derginin ilan ettiği 'Yeni Zamanlar', postmodernizm kadar, post-Marksizm için de kuramsal zeminin inşasında önemli bir yer tutmaktadır. Yeni Zamanlar, "eski kitlesel-üretimden ve Fordist ekonomiden; bilgisayar ve enformasyon teknolojilerine dayanan yeni, esnek, post-Fordist bir düzene kayma" olarak tanımlanmaktadır.

Yeni Zamanlar formülasyonunun en önemli hedefi Marksist sınıf kavramı olmuştur: Toplumsal sınıfa ilişkin Marksist vurgu indirgemecedir, çünkü sınıflar çözülmektedir. Bu yaklaşımın politik kalkış noktası kültürelidir ve farklı kimliklerde köken bulurlar (ırk, cinsiyet, etnisite, cinsel tercih) (Petras, 1996). Bu formülasyonların en gözde kavramı kuşkusuz 'kimlik'tir. Din, etnisite, cinsiyet gibi fenomenlere dayalı kimliklerin çoğaldığı ve bunların her türlü evrensellik fikrini tehdit ettiği bir kez saptanınca, politika kürsüsünün hakkını vermek üzere 'kimlik siyaseti' doğrultusunda bütün bunları ekleme uğraşına girildi. Üstelik bu siyasetin nedensellik zincirinde solun çok büyük bir suçluluk payı vardı; kimlikleri parçalayan neredeyse Marksizmin kendisiymiş gibi sunulabilirdi. Oysa Hobsbawm'ın açıkladığı gibi söz konusu kolektif kimliklerin çoğu "deriden çok gömlek gibi"dir; Kendiliğinden, doğal biçimde değil, toplumsal olarak yapılandırılmış, seçmeciliğe dayanan bir kimlik oluşumu söz konusudur, kapitalist sistemin uluslararası ölçekli müdahalelerinden ve/veya üretim ilişkilerinin farklılaşan yeni boyutlarından muaf olarak gelişmiş değerlerdir (Hobsbawm, 1996).

Callinicos'un 'yeni zamanlar koalisyonu' dediği düşünce akımının öncülleri, 1960'larda solun entelektüel serüvenine katılan ve temelde Marksist tartışmaların eksenini-yönünü değiştiren Fransız yapısalcılığı tarafından ortaya konulmuştur. Anderson'a göre 1960'lı yılların Fransız entelektüel ortamında belirli bir olgunluğa erişen Marksist tartışmalarda bütün çekişmeler, tek bir ana sorun etrafında dönmüştür:

Yapısalcılığa Marksizm üzerinde tartışmasız bir zafer sağlayan, tam da onun Marksizm'in kendi toprakları üzerindeki üstünlüğüymiş -ilk kertede- gibi görünecektir. Bu sorun neydi? Esas olarak şöyle konulabilir: İnsan tarihi ve toplumunda yapı ve özne arasındaki ilişkinin doğası (1986:43-44).

Toplumsal gerçekliği açıklamada, genel olarak yapıyı ya da özneyi eksen alan iki farklı nedensellik ya da açıklama ilkesinin Marksizme eklenmesi sorunu uzun zaman çeşitli tartışmaların gündeminde kalmış ve post-Marksizm de bu tartışmaların içerisinden doğmuştur. 'Marksizmin krizi' olarak adlandırılan tartışmalar dizisine Marksizmin dışından gelen dilbilimsel yanıt, yapıları öncelik veren bir modele dayanıyordu ve model, yukarıda kısaca değinildiği üzere, "öznesiz bir süreç olarak tarih" fikrine kadar takip edilmiştir. İsviçreli dilbilimci Saussure'un dilbilim için geliştirdiği modelin, iktisat, toplumbilim, psikiyatri, antropoloji gibi başka disiplinlerde de kullanılmaya başlanması, Marksizm içi tartışmalarda rotayı oldukça farklı bir yöne doğru değiştirmiştir. Anderson'a göre Marksizmin krizi denilen şey esasında "Marksizme ilişkin tartışmaların siyasal partilerden kovulmasıyla ortaya çıkan yarılma"nın sonu-

çudur. Anderson, Marksızmin mevzilerinin 20. yüzyılın başlarından itibaren giderek sendikalar ve siyasal partilerden araştırma enstitülerine ve üniversite kürsülerine doğru yer değiştirdiğini belirtmektedir (Anderson, 1986:23). Gerçekten de, Marksizm içi tartışmaların 1970'lerden itibaren üretim ilişkileri, mülkiyet ve sınıfsal oluşumlar gibi konulardan, daha fazla kültürel alana kaydığı ve zaman içerisinde felsefi bir dilin egemen olduğu postyapısalcı ve post-Marksist argümanlara da destek sağladığı doğrudur. Ancak Anderson'un burada kurduğu nedensellik bağı, Marksızmin, bir başka deyişle tarihsel materyalist kuramın, entelektüel gelişmenin toplumsal pratik biçimlerine bağlı olduğu önermesiyle çelişmektedir (Larrain, 1998:12). Jorge Larrain'e göre Batı Marksızminin karakterini onun pratikten kopukluğunu vurgulayarak açıklamak mümkün değildir; sorun, onun pratikle kurduğu özgül ilişkidir. Bu ilişki tarihseldir ve toplumsal pratiklerle bağıntılıdır:

[Batı Marksızmi] bir yanıyla *status quo*'ya radikal bir şekilde karşı çıkmayan ve şimdiye kadar refah devleti çerçevesinde yeniden çözümlenen kısmi ve parçalanmış çatışmaların mecrasına dökülen işçi sınıfı hareketinin kararsız pratiğinin sonucudur. Tabii ki bu devrimci bir pratik değildir, ama her şeye rağmen bir pratik biçimidir. Kapitalist toplumların işçi hareketini kontrol etmesini ve onunla bütünleşmesini sağlayan ideolojik ve kültürel özelliklerin keşfinde Batı Marksızminin payı, bu pratiğe denk düşer. Sosyalizm doğrultusunda herhangi bir şans elde etmek için cepheden saldırı zorunluluğunu gerektirmeyen bir devlet kavramına sahip bulunan bazı akımların teorik araştırmaları da bu pratiğe fazlasıyla denk düşer (1998:13).

Sınıfa dayalı kuramsal yaklaşımların konjonktürelliğini öne süren post-Marksistlerin de bu pratiğe denk düştüklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Eagleton da benzeri bir perspektiften bakmaktadır; ona göre post-Marksizm, "1960'lı ve 70'li yılların başlarında ortaya çıkan radikal akımların, siyasal sağın bir dizi saldırgan baskısı sonucu zayıfladığı bir tarihsel dönemde destek bulmuştur" (Eagleton, 1996: 284).

Post-Marksist konum, Bolşevik Devrimi'nin öncüsü Lenin ve halefi Stalin'in uygulamalarını esas alacak biçimde, Sovyetler Birliği güdümünde olan Doğu Avrupa ülkelerindeki Sovyetik iktidarlara ve Batılı demokrasilerdeki komünist partilere tepkiyi, kuramsal inşalarının temel örnekçesi olarak kullanmaktadırlar. Ancak bu yaklaşım, banyo suyuyla birlikte bebeğin de atılması deyişini anımsatacak biçimde bütünüyle Marksizme, onun kurucu kategorilerine topyekun bir saldırı biçimini almıştır. Belirli olgulara yönelik seçmecilik, Marksızmin kendisini hedef tahtasına yerleştirmenin araçları olmuştur adeta. Post-Marksistler bu bağlamda, tarihe tek ve kaçınılmaz bir yön attettiğini öne sürdükleri Leninizmi reddettiler ve onu "dışlayıcı, seçkinci, hiyerarşik ve disipliner" olarak yorum-

ladılar (Rosenau, 1998:259). Ancak bunun ardından, beklenebilecek şeyi, yani disiplinler olmayan, eşitlikçi ve özgürlükçü bir "izm"i yaratmayı tercih etmediler.

1917 ile 1990 yılları arasında geçen 70 küsur yıl, her bakımdan görkemli bir açılış ve kapanış arasını temsil eder. Bu sahnelerin arasında sergilenenler ise, post-Marksist konumun nesnelliğidir aynı zamanda⁽⁴⁾. Eğer bu tiyatro analogisini sürdüreceğiz olursak iki perdelik bu oyunun birinci perdesinin 1956 yılında sona erdiğini söyleyebiliriz. Özellikle Fransız Marksistleri arasında 'karanlık' bir devrin kapanışına ve umut vaat eden bir geleceğe ilişkin inançlar, ikinci perdenin sonuna doğru sönmelenmeye başlamıştı. SSCB'de Kruşçev'le başlayan reformizmin giderek gözden düşmesiyle birlikte batılı Marksistlerin yeni bir cazibe alanı olarak kültür devrimini yaratan Mao'nun siyasal hedeflerine iyimser bakışları, bu çizginin Sovyet çizgisinden daha ağır sonuçlara ulaşmasıyla ciddi biçimde zaafiyete uğradı.

Avrupa'daki komünist partiler, buldukları ülkelerdeki burjuva iktidarlara yakınlaşmaları ve giderek kitlelerden ve işçi sınıfı hareketinden kopmaları sonucunda ya toptan yok olmuş ya da sosyal demokrat çizgideki partilere dönüşmüştü⁽⁵⁾. Avrupa'daki sosyalist ve komünist partilerindeki çözülme ve revizyonist eğilimler, işçi sınıfına atfedilen devrimci rolün, son gelişmelerle birlikte geçersizleştiği iddialarıyla destekleniyordu. İşçi hareketinin 1970'lerin sonlarından itibaren İngiltere ve ABD'de aldığı yenilgiler, işçi sınıfının ayrıcalıklı konumunun sorgulanmasında temel gösterge olarak değerlendirilmeye başlanmıştı. İngiltere'de yeni sağ politikaların temsilcisi Thatcher'ın ilk hükümeti döneminde Gorz'un *Elveda Proletaryası* İngilizce'ye çevrilirken, KP üyesi Hobsbawm, *Marxism Today*'de yayınladığı bir dizi makalede işçi sınıfının gerileme içine girdiğini öne sürmekteydi. Callinicos'a göre İngiltere'de 1984-85'teki madenci grevlerinin yenilgiyle bitmesi ve İşçi Partisi'nin 1983 ve 1987'deki genel seçim yenilgileri, "işçi sınıfının toplumsal ve politik bir güç olarak tükendiği fikrine görünüşte geçerlik kazandırmıştır" (1994:7).

Post-Marksist 'Söylem'

Post-Marksist yaklaşımlar genellikle, postyapısalcılığın ortaya attığı kavramlardan biri olan söylem kategorisi yoluyla farklı bir siyaset anlayışını gündeme getirirken, Hirst ve Hindess'te olduğu gibi, toplumsal gerçekliği sorunsuz biçimde kavrayabilecek "ayrıcalıklı bir epistemolojik dil" in (Eagleton, 1996:281) varlığını sorgulamışlardır. Tikelci (*particularist*) siyasal kimliklerin günümüzde giderek arttığını öne süren Laclau, modernlik projesinin en önemli sonuçlarından birisinin, her türden evrensel gerekçelendirmelere karşı derin bir güvensizlik yaratması olduğunu varsayar.

Bu varsayımına göre evrensel öznel olarak Marx'ın 'sınıf'ı da Hegel'in *geist*'i da aşılması gereken epistemik engeller olarak karşımıza dikilmiştir. Bu evrenselcilik karşıtlığı, özcülük, nesnellik, temelcilik, eskatoloji⁽⁶⁾ gibi bir dizi eleştiri nesnesini daha yanına alarak Laclau ve Mouffe'un 1970'lerden bu yana süren girişimlerinin temel motivasyonunu oluşturmuştur. Bu kavramlar aracılığıyla hedef tahtasına hep Marksizm ve sınıfa dayalı siyaset yerleştirilmekte; bunlar evrenselci, özcü, nesnelci, bir tür mesihçi olarak mahkum edilmeye çalışılmaktadır.

Post-Marksızmda modernizm eleştirisi, evrenselcilik kategorisine bağlı olarak Marksizm eleştirisiyle kol koladır, hatta yer yer bir ve aynı şey olarak kurgulanır:

Modernlik, bir tamlığı, kusursuz bir şekilde kurumlandırılmış bir toplumsal düzeni başarmaya muktedir, sınırsız bir tarihsel eyleyici hayatıyla yola çıktı. Bu tamlığa giden yol nasıl bir şey olursa olsun -dağınık bireysel tradeler çoğulluğunu bir arada tutacak bir 'görünmez el' ya da saydam ve akılcı bir toplumsal ilişkiler sistemi kuracak bir evrensel sınıf- her zaman, bu tarihsel dönüşümün faillerinin her türlü tikelciliğin ve her türlü kısıtlamanın üstesinden gelebileceğini ve kendisiyle banşık bir toplum dünyaya getirebileceğini ima etti (Laclau, 2000: 26-7).

Oysa Laclau'ya göre 'Modernizm'in iddialarının aksine günümüzde İslami fundamentalizmden etnik çatışmalara kadar pek çok tikelcilik biçimi, gerek Modernist, gerekse Marksist evrensellik idealini ve iddiasını ampirik olarak geçersiz kılmaktadır. Önemli bir araç: 'post-izmler çağı'nın (Laclau, 1990) evrensel ideallere dönük eleştiri okları, halkları karşı karşıya getiren, milyonlarca insanı işsiz, aç ve geleceksiz bırakan kapitalizmin hiçbir yerine batmadığı gibi, onun analiz nesnesi olarak gözlerden ırak kılınmasına hizmet etmektedir. Öte yandan post-Marksızmda Marksizm ile Modernizm arasında kurulan ilişki, her ikisine de eskatolojik bir karakter atfedilmesinden kaynaklanmaktadır⁽⁷⁾. Hristiyan eskatolojisinin çağdaş izlerini keskin bir gözlem gücüyle eleştiren Marx ve Engels için bu tür bir ima gayet yakışsız kaçmaktadır. Eskatoloji eleştirisine karşı, Marksızmin kurucularının Hristiyan öğretilerine kadar uzattığı tinselcilikle mücadeleyi anımsamak gerekir; onların 'eleştirel eleştiri'cilerle polemiklerine, felsefi bir problemi çözmenin ötesinde politik bir bilincin ve dünyayı değiştirme istencinin somutlaşması olarak bakmak gerekiyor kuşkusuz:

Gerçek insancılığın Almanya'da gerçek bireysel insan yerine "Kendinin bilinci" ya da "tın"ı koyan ve İncil yazarları ile birlikte: "Her şeye can veren tindir, ten hiçbir şeye yaramaz" diye öğreten tinselcilik ya da kurgucu idealizmden daha tehlikeli bir düşmanı yoktur. Bu ete

kemiğe bürünmemiş tinin ancak imgelemde tin sahibi olduğu kolay anlaşılır. Bauer'in Eleştiri'sinde bizim karşı çıktığımız şey, kurgunun karikatürel yeniden üretiminin ta kendisidir. Bu yeniden üretim bizim gözümüzde 'Eleştiri'nin ta kendisini aşkın bir erklığe dönüştürerek son kartını oynayan hıristiyan-germen ilkenin en eksiksiz dışavurumudur (Marx ve Engels, 1994: 21).

Marksizmin, tek bir sınıf, ırk, cinsiyet, etni, din için değil bütün toplum için evrensel bir kurtuluş şeması çizdiği doğrudur ama bunun, temelde burjuva idealleriyle kurulan Modernist projeye ilişkisi bir süreklilikten çok, kopuşa tekabül eder⁽⁸⁾.

Laclau ve Mouffe'un *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* adlı çalışmalarını ise tipik biçimde, evrensel bir özgürleşme projesi olarak Marksizmden kopuşun karmaşık ve muğlak ifadelerle bezeli bir manifestosu niteliğindedir. Kitabın önsözünde bu kopuşu şu sözlerle açıklıyorlar:

Marksist kategorilerin günümüzde ne ölçüde geçerli olduklarını ciddiyle tartışmak, ancak bir "evrensel sınıf"ın ontolojik olarak ayrıcalıklı konumuna dayanan her türlü epistemolojik imtiyazdan vazgeçtiğimiz takdirde olanaklı olacaktır. Bu noktada açıkça ifade etmeliyiz ki, şimdi artık post-Marksist bir zeminde duruyoruz. Artık ne Marksizm'in işlediği öznellik ve sınıflar anlayışını, ne onun kapitalist gelişmenin tarihsel yönelimi görüşünü, ve tabii ne de antagonizmaların ortadan kalktığı saydam bir toplum olarak komünizm anlayışını sürdürmek olanaklıdır (Laclau ve Mouffe, 1992: 8-10).

Klasik Marksizme karşı Laclau ve Mouffe'un önerileri ise, eleştirdikleri modernist liberal yaklaşımın derinleştirilmesini kapsıyordu, daha fazlasını değil. Gülnur Savran bu önerileri şöyle özetliyor:

1. Nesnel çıkarlar temelinde oluşmuş özneler yerine, politik düzlemde istikrarsız bir biçimde işgal edilen özne konumsallıkları,

2. Olumsuzluk/gereklik ikiliğinin dolaymlanması yerine, bu ikiliğin kendisinin yadsınmasına dayalı bir istikrarsızlık ve sabit olmayış ilkesi,

3. Toplumsal failerin üretim ilişkilerindeki konumlarıyla sosyalizm arasındaki gerekli ilişki yerine, hiçbir öncelik taşımayan çeşitli benzeşmez özne konumlarından inşa edilen bir anti-kapitalist mücadele,

4. "Kendi kısmi süreçlerini temellendiren bütün" anlamında bir 'toplum' kavramı yerine, "toplumsal olanın açık uçluluğu(nun) varolanın olumsuz özü olarak düşünülmesi (1990).

Laclau ve Mouffe'un kendilerinin de belirttiği gibi kuramsal konumları, işçi sınıfının kendi içinde parçalanıp, homojen, bütünlüklü bir kimlik olmaktan çıktığı, diğer yandan yeni mücadele pratiklerinin ivme kazandığı Batı toplumlarında varlık kazanabilmiştir. Onlar için, her türlü evrenselleştirmenin meşruiyet zeminini kaybettiği günümüzde en önemli siyasal gelişme, tikelci siyasal kimlik çoğalmasındır (1995:9). Laclau ve Mouffe, işçi sınıfını terk ederken, 'yeni toplumsal hareketler' olarak literatüre geçen "partikülarist kimliklerin totalleştirici olmayan, demokratik yönü"nü yeğlemektedirler. Bu kimlikler çoğalmasıyla birlikte ortaya çıkan görev, bunların nasıl eklemeneceği sorusu olmaktadır artık. Eklemleme sürecini, ya da farklılığa dayalı siyasetin inşasını sınıfa dayalı hegemonya yerine kolektif iradeye dayalı hegemonya kavramlaştırınımıyla yapan Laclau ve Mouffe, "Eklemleyen özne kimdir?" (1992: 168) sorusunu sorduklarında zaten kendi kendini sürekli çözme eğiliminde olan kuramsal dayanakları çökmektedir. "Kendi tamlığı içinde evrensel somutlayan özne -örneğin Marx'taki 'evrensel sınıf' gibi- düşüncesinin kesin bir şekilde zayıflamakta olduğu bir anlamda doğrudur. Kendi başına an ve evrensel insan özü olan bir özne fikri, temelde antidemokratiktir" (Laclau, 1995:13). Postmarksizmin antidemokratik olduğunu ileri sürdükleri düşünceye alternatifi yoktur, dolayısıyla tuhaf biçimde yine söyleme başvurulur: demokratik bir toplum modeli 'öznesiz' biçimde söylemsel olarak kurulacaktır.

Temel bir ayırım çizgisinin temsilcisi olarak gördükleri Gramsci'nin "hegemonik öznelerin zorunlu olarak temel sınıflar düzleminde kuruldukları" tezini de reddettikleri için (1992: 172) geriye bırakın işçi sınıfını, herhangi bir özne kalmamaktadır. Eklemleyici özne olsa olsa söylemsel formasyondur. Bilindiği gibi Gramsci, 'tarihsel blok' kavramıyla, hegemonyanın sınıfsal zorunluluk ilkesini derinleştirirken, belli özne konumlarının çeşitli sınıfsal kesimleri kesmesi gereğini vurgulamıştır. Ancak Gramsci, bunun hemen ardından şunu eklemekteydi: "her hegemonya sürecinde birleştirici bir ilke olmalıdır ve bu ilke ancak temel sınıflardan birinden kaynaklanabilir." Buna karşın post-Marksistlerin önerdiği mücadele pratikleri, genel olarak işçi sınıfının durumu ne olursa olsun, ona herhangi bir öncelik atfetmenin zaten ekonomist, sınıf indirgemeci bir tahlili varsaydığı, dolayısıyla da savunulamaz bir yaklaşım olduğu görüşünden yola çıkılarak temellendirilmeye çalışılıyor. Ve tarihsel blok gibi özsel bir kategori, basit bir manevrayla, söylemsel formasyonla ikame edilmeye çalışılıyor. Buradaki temel yanlış, sınıf düşüncesinin donmuş/katı bir sınıf tasavvuruna bağlanması; sınıfın her şeyden önce 'ilişki ve süreç' olarak düşünülmemesidir. Geoffrey de Ste Croix'nın tanımıyla sınıf, özünde bir ilişki olarak "sömürü olgusunun, sömürünün toplumsal bir yapıda somutlaşmış halinin kolektif ifadesidir." Sınıf, üretim koşullarıyla ve diğer sınıflarla girilen ilişkiyle tanımlanabilir (aktaran Callinicos ve Harman, 1994:12)⁽⁹⁾.

Oysa Laclau ve Mouffe'da böylesi bir ilişkiselliğe rastlamak olanaksızdır, sınıfların anlamlı bir özne konumu işgal etmediği bir toplumda solun yeni bir mücadele biçimi geliştirmesi gerekmektedir ve temel soru şudur: "Belli bir politik etki yaratabilmek için özne konumlarının böylesine dağıldığı bir temel üzerindeki bir mücadeleyi nasıl birleştirebiliriz? Önceden verili bir mitik yapıya başvurarak bir birleştirme yapmayan yeni politik formları nasıl kurabiliriz?" Yanıtı tipiktir: "Bütün bu soruları ancak Marksizmin kuramsal ve politik ufğunun ötesine geçerek ele alabiliriz" (Laclau, 1990).

Marksizm, kapitalist sistemi, bütün karmaşıklığı içinde üretim ilişkileri, üretici güçler ve sınıf mücadelesi üstbaşlıkları altında ele alırken, ekonominin dar kalıplarından yola çıkmaz; kapitalist sistem ekonomik olduğu kadar siyasal ve ideolojik ilişkileri de bağnında taşır. Bu özelliği, post-Marksist söylemde gözlerden ırak olduğundan dar bir ekonomizm eleştirisine zemin çoktan hazırdır. Böylesi bir ekonomi kavramlaştırımı için de siyasete başat bir rol biçilir. Ekonomik alanın kendisi de söylemsel olarak politika alanında kurulduğu için, ekonomik alanın doğası ile oluşumu arasında hiçbir bağlantı görmeyen Laclau ve Mouffe, ekonominin ağırlığının ancak görelî bir ağırlık olabileceğini söylerler. Burada söz konusu olanın gerçekten ekonomik indirgemeciliğin ya da sınıfçılığın herhangi bir türü olması gerekmiyor. Çünkü artık tartışmanın bağlamı maddî hayatın üretimi ve yeniden üretimi gibi bir meseleden, tikel kimliklerin özgürleşim imkanlarına ama daha çok 'imkansızlıklarına' kaymıştır.

Laclau ve Mouffe'un yazıp çizdiklerinde en sık geçen sözcüklerden biri 'imkansızlık'tır. Her şeyin ötesinde toplumun kendisi imkansızdır. Laclau'nun *Evensellik, Kimlik ve Özgürleşme* olarak Türkçe'ye çevrilen derlemesinde imkansızlık sözcüğü, her türlü tanıtlamanın önvarsayımı olarak kullanılmaktadır:

Sistem (...) bizzat bağlamın mantığının gerektirdiği ama, buna rağmen imkansız olan bir şeydir (2000:29).

Yani, öyle görünüyor ki, hangi yöne gidersek gidelim, özgürleşim imkansızlaşmaktadır (2000:62)

Bütünlük imkansızdır (2000:66).

Akl gereklidir ama aynı zamanda imkansızdır da (2000:67).

...bütünsel tasvir/temsîl ed(il)ebilirlik artık bir imkan olarak ortada yok (2000:67)"

İmkansızlık sözcüğünün bu kadar fazla yer kapladığı bir politik iddianın kendisinin nasıl mümkün olduğu sorusu önemlidir. Eğer bütünlük ve toplum önsel olarak 'imkansızlık' biçiminde tanımlanıyorsa, insanlığın tamamının özgürleşmesi mümkün değildir⁽¹⁰⁾.

Özcülük Sorunu?

Laclau ve Mouffe'un Marksizme yönelik özcülük eleştirisinin mantığı şudur: İşçi sınıfının nesnel çıkarlarını savunmak, tarihin zorunlu yasalarının bulunduğunu iddia etmek belirli bir özelliğe işaret etmek demektir. Oysa göndergesel (*referential*) dil yaklaşımını artık terk ettiğimize göre, gerçeklik ile temsil, özne ile yapı, kavram ile varlık arasındaki özsel bağ, bir tekabüliyet ilişkisini aramak nafi bir çabadır.

Özcülük, en saf anlamda özlerin tarihsel varoluşlarından kopartılarak tarihsizleştirilmeleri, mutlaklaştırılmalarıdır. Oysa Marksizmde bırakın böylesi bir tarihsizleştirmeyi, her bir analiz birimi ve onlardan oluşan bütün bir tarihsellik perspektifiyle düşünülmektedir. Hatta ironik olan nokta şudur ki, her türlü maddi pratiği, üretim ilişkilerini, sınıf mücadelesini vb. tartışmanın dışına iterek bütün bir tarihin ve yaşamın söylemsel olarak kurulduğunu iddia eden post-Marksistlerin kendileri özcüdür. Tarihüstü ve kurucu bir kategori olarak söylem, tam da onların özcülüğünün göstergesidir.

Özcülük eleştirisi, günümüzde postmodernist yaklaşımların ortaklaştığı eleştirel konunun en önemli özelliklerinden de birisidir. Terry Eagleton, "postmodernizmin kitabındaki en büyük suçlardan biri" olarak nitelediği özcülüğü şu sözlerle açmıyor:

En zararsız biçimiyle özcülük, şeylerin belli niteliklerden oluştuğunu, bu niteliklerden bazılarının fiilen bu şeyin kurucusu olduğunu ve dolayısıyla bu kurucu nitelikler dışında bırakıldığı ya da radikal ölçüde dönüştürüldüğü takdirde söz konusu şeyin başka bir şey olacağını ya da hiçbir şey olmayacağını bildiren öğretilerdir. Böyle ifade edildiğinde özcülük öğretisi açıkça, önemsizlik ölçüsünde doğrudur ve birilerinin bunu niçin yadsımak isteyeceğini anlamak zordur (1999:118).

Post-Marksistlerin ve postmodernistlerin özcülüğü eleştirirken kullandıkları en tipik ifade 'indirgemeci'liktir; ekonomik indirgemecilik, sınıf indirgemeciliği vb. Oysa bir nesnenin 'özel' bazı nitelikleri olduğunu kabul etmek kendi başına indirgemecilik anlamına gelmez; Eagleton'un da belirttiği gibi özcülüğü savunmak, bir şeyin tüm niteliklerinin o şey açısından özel olduğunu söylemekle aynı şey değildir. Yazanın örneğinden yola çıkarsak, belirli bir hacme sahip olmak bir insan için özel iken, şişman ya da sarışın olmak böyle değildir.

Örnekleme toplumbilimlerinde yapmaya kalktığımızda daha zorlu sorunlarla karşılaşılabilir elbette, kaldı ki özcülük eleştirisi, postmodern ve post-Marksist literatürde daha çok toplumsal süreçlere, tarihe, toplumsal faille ilişkili olarak geliştirilmiştir. Kimi özcü anlayışların gerici,

ezme-ezilme ilişkilerini pekiştirici (örneğin bir ırkın ya da cinsin aşağılık ya da güçsüz bir öz taşıdığını iddia etmek) özellikleri vardır. Kadınların özlere itibarıyla tabii kılınmaya uygun varlıklar olduğu önermesine yaslanan anlayışları açıkça yanlış sayabiliriz; ancak bunu açıklamak için başvurduğumuz kategoriler çoğunlukla bir öz'e yaslanmak durumundadır. Eagleton, bu bağlamda özcülüğün gerici biçimlerine işaret ederken, solu, Marksizm'in bünyesindeki 'en temel' bazı özlere sahip çıkmaya çağırıyor:

Aslında öz kavramının indirgeyici, hatalı biçimde ebedileştirici, kaba biçimde homojenleştirici kullanımları bulunuyor ve bu kullanımlar özellikle toplumsal cinsiyet ve etniklik alanlarında epey zarar ziyana neden oldu. Burada özcülük, bir şeyin "değişmez bir doğa ya da tip olarak şeyleştirilmesi" gibisinden bir anlama gelir ve bazı feministler ve etnik eylemciler de bizzat bu yola başvurmuş olsalar da genelde patriyarkların, ırkçıların ve emperyalistlerin cephaneliğindeki güçlü silahlar olmuştur. Ama radikal amaçlarla kullanılacak her kavram, radikallere karşı da kullanılabilir diyerekten ıskartaya çıkarılsaydı, radikalizm söylemi aslında çoktan yıpranmış olurdu (1999:125).

Eleştiriler ve Sonuç

Post-Marksizm, kendisini her türlü indirgemecilikten uzak tutma uğraşında kaçınılmaz olarak başka türlü bir indirgemecilikle yüz yüze kalmaktadır. Maddi ilişkilerin dönüştürülmesi sürecinde siyasete özerk bir düzey olarak sürekli vurgu yapmalarına karşın, toplumsal dönüşümün en önemli konularına karşı sessiz kalıyorlar. Örneğin mülkiyet gibi temel bir sorun, post-Marksizmin siyasal tahlillerinde kendisine yer bulmuyor; radikal demokratik projenin mülkiyet ilişkilerini dönüştürme konusunda bir öngörüsü bulunmuyor.

Gülnur Savran (1990), Laclau ve Mouffe'un temel zaafının, sınıf belirlenimini 'çelişki'ye değil de 'farklılık'a dayandırmalarından kaynaklandığını belirtiyor. Savran soruşturmasına, Wood'un 'yeni hakiki sosyalizme' yönelttiği sorusunu yineleyerek başlıyor: "Şayet sosyalizmin hedefi gerçekten sınıfların ortadan kaldırılması ise, bunun soyut bir erdem değil de gerçek bir hedef olması kimin için daha olasıdır?" Bu sorudan yola çıkarak Savran, işçi sınıfının özgül konumunu özetliyor:

Üretimdeki konumu dolayısıyla işçi sınıfının kapitalizme müdahale etme, kapitalist üretimi engelleme kapasitesi var. Bu, mevcut sistemin yıkılması açısından işçilerin sahip olduğu ayrıcalıklı konumu açıklıyor. Bunların ötesinde, kolektif üretici olma niteliğiyle işçi sınıfının örgütlenme ve yeni bir toplumu kurma, düzenleme potansiyeli, sınıf olarak herkesten çok. Kısacası nesnel çıkarnı radikal bir biçimde gerçekleştirilmesini olanaklı kılan bir konumu var işçi sınıfının. Bunun bir

potansiyel olduğu, işçi sınıfının sınıf mücadelesi içinde her zaman "devrimci" olmadığı çok açık. Ama "dönemsel olarak" bu noktaya gelmesi bile bu potansiyelin varlığının göstergesi.

Bu potansiyelin gerçekleşmesi sınıf bilincinin oluşması sorunuyla doğrudan bağlantılı (...) İşçi sınıfı ikili bir nitelik taşır "Herhangi bir verili anda, sadece tekil üyelerinin 'toplamı' olarak proletarya sosyolojik bir olumsuzluktan ibarettir (...) Ancak, aynı proletarya, burjuvazi karşısındaki zorunlu tâbiyeti dolayısıyla kapitalist toplumun uzlaşmaz yapısal antagonizmasının bir parçasıdır da (Savran, 1990).

Savran özcülük saldırısına karşı, Marx'ı hem Hegelci hem de Althusserci çizgiden ayıran şeyin onun, somut tarihsel malzemenen soyutlamalar yoluyla basit, genel kavramlar, özsel ilişkiler saptaması ve daha sonra karmaşık dolayımamlara girişmesi olduğunu belirtiyor:

Marx'ın sisteminde, özsel ilişkinin üzerinde yükselen karmaşık, dolayımlanmış ilişkilerin kendi iç dinamikleri vardır. Bu dinamiğin ortaya çıkışı ancak özsel ilişkiye başvurularak anlaşılabilir; ama dinamiğin kendisi özsel ilişkinin bir yansıması değildir, onun kavranması için ek veriler gerekir (1990).

Laclau ve Mouffe'a yönelik kapsamlı eleştirilerden biri de Norman Geras'a aittir. Ona göre her nesnenin söylemsel karakterli olduğunu kabullenmek, söylemsel idealizmin en tipik biçimlerinden birine yakalanmaktır; Geras, mutlak olarak her şeyin söylemselliğinin olanaklılık koşullarının sorgulandığı postmarksızmda söylemselliğin kendisinin nereden kaynaklandığının es geçildiğine dikkati çekmektedir (1987).

Laclau ve Mouffe'un tarihe bakışlarının eksenine yerleşen olumsuzluk mantığı, sosyalizm ile işçi sınıfının toplumsal konumu arasında zorunlu hiçbir ilişki varsaymıyor (1992:112); "(...) proletaryanın kapitalist gelişmenin ürünü olduğunu hiç tereddütsüz iddia edebiliriz, (...) ancak (...) onun 'kurtarıcı bir özne' olarak ortaya çıkışını" gösteren bir kanıt bulunmuyor (Laclau, 2000:61). Marksizm bir kez eskatolojik bir karakterde algılandığında ve işçi sınıfı da mesihvari bir kurtarıcı kimliğine indirgenildiğinde varılacak sonuç bundan başka bir şey olamazdı.

Genel olarak post-Marksist yaklaşımları ele aldığı çalışmasında Wood, "yeni revizyonist" olarak gördüğü yaklaşımların kuramsal temellerini Poulantzas'tan başlayarak çözümlüyor. 1984-85'te İngiltere'de gerçekleşen madenci grevlerinin verdiği özgüvenle yazılan Wood'un çalışması şu sözlerle bitiyor:

İngiltere'de ve başka yerlerde gerçekleşen binlerce işçi sınıfı mücadelesinden öğrenilmesi gereken bir çok ders vardır. Bunların en baş-

ta ortaya koydukları şey, görev uzun ve çetin olsa bile sosyalizmin malzemesinin, işçi sınıfının çıkarlarında, dayanışmalarında ve stratejik yeteneklerinde varolduğudur. Zaferleri ve hatta yenilgileri ile bu mücadeleler, işçi hareketi görevini yapmaya hazır bir siyasal araca sahip olsaydı nelerin başaranabileceğini; kurtuluş ve 'evrensel değerler' için verilen bütün kopuk kopuk ve özel mücadeleler, salt 'söylem'in hayaletleriyle ya da yüzeysel seçim bağlarıyla değil, fakat sınıf politikasıyla birleştirilseydi başaranabilecek olan muazzam hedefleri göstermiştir (1992: 231-232).

Jorge Larrain de sosyalist politik pratiğin ortaya konulması için hiçbir ayrıcalıklı özne kategorisini tanımaması dolayısıyla post-Marksizmi eleştirirken, doğası gereği bu konuyla sosyalizm arasında zorunlu bir ilişki olmadığını belirtiyor:

sosyalizm ile ilgilendiklerini hiç kanıtlamadıkları gibi, kuramlarının zorunlu sonucu olan şeyi, yapısal bir neden olmadıkça, sosyalizmin istenmesi için herhangi bir gerekçe bulunmadığını kabul etmiyorlar... Kadınlar, homoseksüeller vd. niçin sosyalizmi istesinler ki? Laclau ve Mouffe, feminizm ile kadın, ırkçılık karşıtlığı ile siyahlar ve benzerleri gibi zorunlu bir ilişkinin sosyalizm ile işçi sınıfı arasında varolduğunu ve bunun yalnızca rastlantısal bir ilişki olmadığını anlamıyorlar (1995:144,145).

Marksizmi, kuramsal tartışmalardan ve siyasal pratiklerden kolayca uzaklaştırmaya yeltenen bir siyasetin, Eagleton'ın belirttiği gibi konjonktürel olduğunu görmek için elimizde yeterince kanıt var. Bu kanıtları, Anderson'ın, Marksizm'in hala yaşayan bir kuram ve ideoloji olarak gücünü oluşturan üç özelliğini anımsayarak yeniden sunabiliriz:

1. Marksizm, entelektüel bir sistem olarak dikey çalışma alanını inşa etmiştir.
2. Marksizm, tarihsel gelişimin temel teorisidir.
3. Marksizm, kapitalizme karşı mücadelede önerdiği siyasi programla sosyalist düşüncenin bütün diğer geleneklerinden ayrı bir yere sahiptir (Anderson, 1983:104-5).

Marksizmin bu sonuncu özelliğinin, yani önerdiği radikal siyasetin, günümüzün 'post-izm'leri ile aşılması veya ikame edilmesi mümkün değildir. Kendilerine akademik bir orijinalite kazandırmaya çalışan bu cehannın Marksizm'e yönelik saldırıları dil oyunları, muğlak ve karışık ifadelerle değil açık seçik bir Marksist sınıf siyaseti ile aşılabılır. Marksistler, liberal demokrasinin değil, Marksizm'in özündeki dinamiklerin derinleştirilmesiyle uğraştıkları sürece de büyük D ile yazılan Devrim güncelliğini koruyacaktır.

Notlar

1 Laclau, 1988 tarihli bir çalışmada marksizmi yapıbozumuna uğratmayı ve gerekiyorsa toptan terk etmeyi önermektedir (aktaran Rosenau, 1998: 258-259).

2 Ben Agger, Derrida ve Foucault'nun kendi felsefi çalışmalarının açıkça politik olduğunu, heterodoks Fransız sol projesine, özellikle feminist ve eşcinsel hareketlere katkıda bulunduğunu düşünüyor ancak Laclau ve Mouffe'un yaptığı, 'toplumu dönüştürecek bütünlüklü bir radikal demokrasi projesi önermeleridir (1996).

3 Foucault ve Derrida'nın -ve elbette Laclau ve Mouffe'un- kuramsal inşa çabalarında özne kaybolduğu halde, postyapısalcı kuramın öncülerinden Lacan'da özne ve hakikat merkezi yerini büyük ölçüde korumaktadır ve bu yüzden Derrida'nın eleştirilerine hedef olmuştur.

4 Laclau, Norman Geras'la yaptığı polemikte, sözünü ettiğimiz nesnel koşulları şu sözlerle ifade ediyor: "Geras'ın Stalinizm'den, tek parti sisteminden, basın üzerindeki sansürden, Çin'deki Kültür Devrimi'nden, Polonya'daki hükümet darbesinden, Sovyet tanklarının Prag'a ve Budapeşte'ye girişinden haberi yok mu?" Laclau'ya göre bütün bu olgular, laik bir eskatoloji olarak Marksızın yanlışlanmasına kanıt teşkil ediyordu (1992).

Laclau'nun makalesinin Türkçe'ye çevrilmesiyle ilgili ilginç bir durum söz konusu; sınırlı sayıda ve kapsamda çevirinin yapıldığı Türkçe'de, post-Marksızın temel eserleri mevcut iken, yayıncılar onun eleştirilerini de basmakta yeterince istekli görünmüyorlar. Norman Geras'ın *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*'yi eleştirmek üzere yazdığı makale Türkçe'ye çevrilmez iken, ona yanıt teşkil eden Laclau'nun yazısı basılıyor. Bu durumun en hafifinden bilimsel etiğe ama ondan daha önemli, -yayıncıların kendilerini hala solda tanımlamalarını esas alarak- 'toplumcu sorumlulukla bağdaşmadığını teslim etmek gerekir. Bu eksikliği gidermek üzere Praksis, taktibeden sayılarında geç de olsa Geras'ın metninin Türkçe'sini okurlarına sunacaktır. 5 Bu dönüşümün bir biçimi Fransız Komünist Partisi'nin 1970'lerde parti tüzüğünden proletarya diktatörlüğünü çıkarmasıydı. Althusser bu operasyonu şu sözlerle eleştirdi: "Galileo'dan bu yana maddeci olan herkes bilir ki, pek çok sonucu olan gerçek bir sorun üzerine nesnel olarak düşünen bilimsel bir kavramın yazgısı, bir siyasal karara konu oluşturamaz" (aktaran Balibar, 1991:143).

6 Hıristiyanlıkta bir gün tüm kötülüklerin son bulacağını öne süren 'kurtuluş' (*salvation*) söylemi.

7 Bu yaklaşım Derrida'da da hararetle savunulmaktadır. "Derrida, Marksizm ve dinin, mesihçi bir eskatolojiye özgü aynı formel yapıyı paylaştıklarını" düşünür (Laclau, 2000:120).

8 Ellen Meiksins Wood, postmodernizmin modernizm, modernite, Aydınlanma ve bunlara bağlı olarak marksizme dönük itirazlarını, 'banyo suyunu tutup bebeği atmak' olarak yorumluyor: "Postmodernistler bizi Aydınlanma projesinin en iyi özelliklerini -özellikle evrensel kurtuluş vaadini- tehlikeli bir gemideki yükün denize atılması gibi atmaya ve bizi, kapitalizme atfetmemiz gereken yok edici etkiler için Aydınlanmanın değerlerini suçlamaya davet ediyorlar" (1997).

9 Ellen Meiksins Wood, sınıf hakkında kuramsal olarak düşünmenin yalnızca iki yolu olduğunu belirtiyor: ya bir yapısal yer (*location*), ya da toplumsal bir ilişki (*relation*). Wood'un bu görüşlerinin yer aldığı yazısının çevirisi Praksis'in elinizdeki sayısında yer alıyor.

10 Kullanılan dilin karmaşıklığı ve muğlak ifadeleri, postmarksizmi retorik düzeyde bir cazibe merkezine dönüştürüyor gibi görünmekte. Özünde, son derece yalınkat/suğ politik söylemler, postmarksızın söylem evreninde yer alan geniş

kavram/terim setiyle 'renklenmektedir'. Örneğin, entelektüel olma hevesindeki genç üniversite öğrencileri söz konusu retorik cazibeye kolayca kapılabilmektedir.

Kaynakça

- Agger, B. (1996) "Postponing the Postmodern", *Cultural Studies*, 1(1), 37-46.
- Anderson, P. (1986) *Tarihsel Materyalizmin İzinde*, çev. M. Bakırcı ve H. Gürvit, İstanbul: Belge.
- Aruoba, Oruç (1982) "Foucault'nun Kavramlarından: İktidar ve Bilgi" *Tan*, Sayı:3-4, 84-90.
- Balibar, E. (1991) *Althusser İçin Yazılar*, çev. H. Tufan, İstanbul: İletişim.
- Callinicos, A. (1990) *Against Postmodernism*, New York: St. Martin's.
- Callinicos, A. ve Harman, C. (1994) *Değişen İşçi Sınıfı: İşçi Sınıfının Değişen Yapısı Üzerine Denemeler*, çev. O. Akınhay, İstanbul: Z.
- Deveci, Cem (1999) "Foucault'nun İktidar Kavramsallaştırmasında Siyasal Boyutun Ayrıştırılmazlığı" *Doğu Batı*, 9, 23-40.
- Eagleton, T. (1996) *İdeoloji*, çev. M. Özcan, İstanbul: Ayrıntı.
- Eagleton, T. (1999) *Postmodernizmin Yanılsamaları*, çev. M. Küçük, İstanbul: Ayrıntı.
- Geras, N. (1987) "Post-Marxism?", *New Left Review*, 163, 40-82.
- Hawkes, T. (1991) *Structuralism and Semiotics*, London: Routledge.
- Hobsbawm, E. (1996) "Kimliğe Dayalı Politika ve Sol", *Sosyalist Politika*, sayı 11, 71-81.
- Laclau, E. (1995) *Siyasal Kimliklerin Oluşumu*, çev. A. Fethi, İstanbul: Sarmal.
- Laclau, E. (1990) "Letter to Aletta", *New Reflections on The Revolution of Our Time* içinde, London: Verso, 158-175.
- Laclau, E. (1992) "Amasız Fakatsız Marksizm Sonrası", çev. A. Kardam, *Marksizm ve Gelecek*, 5, 9-39.
- Laclau, E. (2000) *Evremsellik. Kimlik ve Özgürleşme* çev. E. Başer, İstanbul: Birikim.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (1992) *Hegemonya ve Sosyalist Strateji. Radikal Demokratik Bir Politika Doğru*, çev. A. Kardam ve D. Şahiner, İstanbul: Birikim.
- Larrain, Jorge (1995) *İdeoloji ve Kültürel Kimlik: Üçüncü Dünya Gerçeği*, çev. N.N. Domaniç, İstanbul: Sarmal.
- Larrain, Jorge (1998) *Tarihsel Materyalizmi Yeniden Yapılandırmak*, çev. S. Çeviker, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm.
- Marx, K. ve Engels, F. (1994) *Kutsal Aile, ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, çev. K. Somer, Ankara: Sol.
- Marx, K. (1990) *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.
- Norval, A.J. (1990) "Letter to Ernesto", Laclau, E. (der.), *New Reflections on The Revolution of Our Time* içinde, London: Verso, 135-158.
- Petras, J. (1997-1998) "A Marxist Critique of Post-Marxists", *Links*, 9,
- Rosenau, P. (1998) *Postmodernizm ve Toplum Bilimleri*, çev. T. Birkan, Ankara: Ark.

- Sarup, M. (1995) *Postyapısalcılık ve Postmodernizm*, çev. A.B. Güçlü, Ankara: Ark.
- Savran, G. (1990) "Öz'lerin Reddinden Sınıf Politikasının Reddine", *11. Tez*, 10, 108-133.
- Torring, J. (1999) *New Theories of Discourse: Laclau, Mouffe and Zizek*. Oxford: Blackwell.
- Wood, E.M. (1992) *Sınıftan Kaçış: Yeni Hakiki Sosyalizm*, çev. Ş. Alpagut, İstanbul: Akış.
- Wood, E.M. (1995) "Class as Process and Relationship", *Democracy Against Capitalism. Renewing Historical Materialism* içinde, Cambridge: Cambridge University.
- Wood, E.M. (1997) "Modernite, Postmodernite ya da Kapitalizm", *Sosyalist Politika*, 12, 117-129.